

**O'ZBEK TILI SHEVALARINING KELIB CHIQISH
TARIXI HAMDA DIALEKTAL XUSUSIYATLARI**

Isroilova Chamanoy Abdug'osi qizi

Namangan Davlat Universiteti Mustaqil izlanuvchisi

E-mail: diamaer27@gmail.com

Telefon : +998944404151

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili dealektologiyasi haqida uning kelib chiqib, hududlardagi jihatlari haqida ham ma'lumot berilgan. Har bir mamlakat har bir davlat o'zining kelib chiqish tarixi hamda adabiy tilga o'xshashlik yoki farqli jihatlardan o'z tarixiga ega. Shevashunoslik ya'ni **Dialektologiya** ijtimoiy lingvistika fanlaridan biri hisoblanadi. Tarixiy kelib chiqishi yunoncha bo'lgan Dialektologiya so'zi o'z navbatida Shevalar, Lahzalar yoki dialektlar haqida bilim degan ma'noni bildiradi. Yurtimizda bizning O'zbek dialektologiyamizda shevalarning barcha xususiyatlari ya'ni fonetik, leksik, gramatik jihatlardan tashqari ham shevalarning tarqalishi hamda shakllanishini ham o'zganadi.

Kalit so'zlar : *Dialekt, sheva, lahja, leksikologiya, gramatika, fonetika, tarix, til metodlari, nutq tovushlari, morfologiya*

O'zbek tilida suhbatlashuvchilar shahar va qishloq hududlariga qarab o'zaro farq qiladilar. Shuning uchun o'zbek tili ko'p shevali tillardan biri hisoblanadi. Bu farqlarni dialektologiya orqali o'rganish zarur, chunki bu so'zning ma'nosi va kelib chiqish tarixi ham muhimdir. "Dialekt" so'zi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, "sheva" yoki "qabila tili" ma'nosini anglatadi.

O'zbek tilining shevalarining ko'pligi turkiy qabilalarning xilma-xilligiga bog'liq. O'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari O'zbekistonning madaniy va tarixiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga kiradi va turli shevalarni o'z ichiga oladi, har biri o'ziga xos bo'yluk qo'shadi.

O'zbek tilining kelib chiqishi turli turkiy tillar bilan o'zaro aloqalar orqali rivojlangan. Asosiy guruhlar qipchoq, og'uz va boshqalar bo'lib, har biri o'zbek tilining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan. O'zbek shevalari fors, arab va rus tillaridan sezilarli ta'sir olgan, bu esa tarixiy savdo, istilo va madaniy almashinuvlarning natijasidir.

O'zbekistonning geografiyasi turli dialektlarning mavjud bo'lishiga sabab bo'ladi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg'ona va Qoraqalpog'iston kabi mintaqalar o'ziga xos til xususiyatlarini namoyish etadi. Farg'ona dialekti boshqa hududlardan farqli ravishda noyob fonetik va leksik xususiyatlarga ega. Har bir hududning so'zlashuv uslubi va an'analari farq qiladi, bu esa yashash sharoitlari va ob-havo sharoitlariga bog'liq.

Dialektlar o'ziga xos talaffuz va leksika bilan ajralib turadi. Farqlar unli tovushlar, undoshlar va mintaqaviy terminlar o'rtasida mavjud. Ushbu nozikliklarni tushunish samarali muloqot uchun muhimdir. Leksik qatlamlar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- ¹1. Umumturkiy so'zlar
2. O'zlashgan so'zlar:
  - Arab tillaridan o'zlashgan so'zlar
  - Fors tillaridan o'zlashgan so'zlar
  - Rus tili va uning orqali o'zlashgan so'zlar
3. O'zbek tili sharoitida yaratilgan so'zlar
4. Shevalarning maxsus so'zlari

Bu leksik elementlar mahalliy urf-odat va madaniyatni aks ettiradi, shuning uchun dialektlarni o'rganish tilning boyligini va xilma-xilligini tushunishga yordam beradi.

Dialektlar o'ziga xos maqol, iboralar va ifodalar bilan boyitilgan bo'lib, bu mahalliy urf-odatlar va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Ushbu lingvistik elementlar har bir mintaqaning an'analari va ijtimoiy amaliyotlariga oyna bo'lib xizmat qiladi. Har bir hudud o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi sababli, urf-odatlar va an'analar ham farqlanadi. Shuning uchun bir hududdagi maqol yoki ibora boshqa hududdagidan leksik jihatdan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Dialektlar o'zbek xalqining madaniy identitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular tarixiy tajribalar, an'analar va umumiy xotirani o'z ichiga oladi. Har bir hudud o'zining tarixiy merosiga ega bo'lib, bu dialektlarning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rib chiqishga imkon beradi. O'zbek tilini o'rganayotganlar uchun dialektal farqlarni bilish muhimdir, chunki bu tilning boyligi va xilma-xilligini tushunishga yordam beradi. O'zbek tilining shevalari O'zbekistonning til xilma-xilligini va mamlakatning boy madaniy to'qimalarini ko'rsatadi. Ushbu shevalarni tushunish O'zbek madaniyati va uning rivojlanishini to'liq anglash uchun zarurdir. Tilning lug'aviy tarkibi turli usullar yordamida o'rganilishi mumkin, va ilmiy metodlar ham shevalarga qarab farq qilishi mumkin. Dialektlarni o'rganishda hududiy tahlil qilish, har bir mintaqaning o'ziga xos xususiyatlarini so'z boyligi va talaffuzi bilan o'rganish muhimdir. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, video va audio materiallar, dialektlarni o'rganishda samarali yordam beradi. Badiiy adabiyotlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega, chunki har bir hududda ko'plab ijodkorlar mavjud.

Misol sifatida Abdulhamid Cholponni keltirish mumkin. U o'z asarlarida Qozog'iston va O'zbekiston hududlaridagi turli dialektlarni, xususan, qishloq hayoti va an'analarni tasvirlab, mahalliy til va adabiyotning ahamiyatini ko'rsatgan. Bu ijodkorning asarlari yordamida biz o'zbek va qozoq dialektlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lamiz.

O'zbek tili dialektlari O'zbekistonning turli hududlarida yashovchi odamlarning

---

¹ O'zbek dialektologiyasi Ashirboyev Samijon Toshkent-2016 52-b.

o'ziga xos til xususiyatlarini ifodalaydi. Bu dialektlar tilning boyligini va xilma-xilligini ko'rsatadi. Quyida O'zbek tili dialektlariga oid ba'zi muhim ma'lumotlar keltirilgan:

1. Dialektlar Turi:

- Shahar Dialektlari: Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlar o'ziga xos talaffuz va leksikaga ega.

- Qishloq Dialektlari: Qishloqlardagi dialektlar ko'proq an'anaviy va mahalliy urf-odatlariga asoslangan.

2. Fonetik Xususiyatlar:

- Har bir dialekt o'ziga xos talaffuz naqshlariga ega. Masalan, ba'zi hududlarda undoshlar va unli tovushlar boshqacha talaffuz qilinishi mumkin.

3. Leksik Farqlar:

- Dialektlar o'ziga xos so'z boyligiga ega. Masalan, bir hududda ishlatiladigan so'z boshqa hududda umuman boshqa ma'noga ega bo'lishi mumkin.

4. Grammatika:

- Ba'zi dialektlar grammatik jihatdan ham farqlanadi. So'z birikmalari va sintaktik struktura o'zgarishi mumkin.

5. Madaniy Asoslar:

- Dialektlar mahalliy madaniyat va an'analarni aks ettiradi. Ular xalqning tarixiy tajribasini va identitetini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

6. Tarqoq Manbalar:

- O'zbek tili dialektlari fors, arab, rus va boshqa tillardan ta'sirlangan. Bu ta'sirlar tarixiy savdo va madaniy almashinuvlar natijasida yuzaga kelgan.

7. O'rganish Va Tadqiqot:

- Dialektlarni o'rganish tilshunoslar, folklorchilar va adabiyotshunoslar tomonidan amalga oshiriladi. Bu o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan, masalan, audio va video materiallardan foydalaniladi.

8. Misollar:

- Farg'ona, Samarqand, Buxoro, Toshkent va Qoraqalpog'iston dialektlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Farg'ona dialekti, masalan, o'ziga xos fonetik va leksik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu sabab ham Farg'ona dialekti haqida ba'zi ma'lumotlarni berib o'tamiz va tushuntirishga harakat qilamiz.

O'zbek tili dialektlari o'zbek xalqining madaniy merosini ifodalaydi va tilning boyligini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Ularni o'rganish nafaqat til, balki mintaqadagi hayot tarzini va an'analarni tushunishga yordam beradi.

Farg'ona dialekti O'zbek tilining eng muhim shevalaridan biridir va u bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Quyida Farg'ona dialektining asosiy xususiyatlari keltirilgan:

1. Fonetik Xususiyatlar:

- Unli va Undoshlar: Farg'ona dialektida unli tovushlar ko'proq o'zgarishlarga uchraydi. Masalan, "o" tovushi "u" ga aylanishi mumkin.

- Talaffuz: Ba'zi undoshlar, masalan, "h" tovushi, boshqa hududlarga qaraganda kuchliroq talaffuz qilinadi.

2. Leksik Xususiyatlar:

- Maxsus So'zlar: Farg'ona dialektida o'ziga xos leksik elementlar mavjud bo'lib, ular mintaqaviy urf-odatlar va an'analar bilan bog'liq.

- O'zlashgan So'zlar: Yana fors, arab va rus tillaridan olingan so'zlar ko'plab uchraydi. Bu so'zlar mahalliy kontekstda o'zgarishi mumkin.

3. Grammatika:

- Sinf va Yana O'ziga Xosliklar: Farg'ona dialektida ba'zi grammatik tuzilmalar va so'z birikmalari boshqa hududlarga nisbatan farq qiladi.

4. Mahalliy Odatlar va Madaniyat:

- Farg'ona dialekti mahalliy an'ana va urf-odatlarini aks ettiradi. Masalan, hududda tarqalgan maqol va iboralar ko'pincha mintaqaviy xususiyatlarga ega.

5. Muloqot Usullari:

- Farg'ona xalqi o'zaro muloqotda ko'proq ochiq va samimiy uslublarni afzal ko'radi, bu esa o'zaro tushunishni osonlashtiradi.

Farg'ona dialekti O'zbekistonning boshqa hududlari bilan taqqoslaganda o'ziga xos madaniy va til xususiyatlarini saqlab qolmoqda, bu esa uning boy tarixiy va madaniy merosini ko'rsatadi. Dialektni o'rganish, nafaqat til, balki mintaqadagi hayot tarzini va an'analarni tushunishga ham yordam beradi. Dialektlar orasidagi farqlar so'zlashuv, talaffuz va grammatik qoidalar bilan bog'liq. O'zbek tilining rivojlanishi va dialektlarga bo'linishi, shuningdek, turli xil madaniy ta'sirlar va tarixiy voqealar orqali amalga oshgan. Bu holat, O'zbek tilini o'ziga xos va boy madaniyatga ega til sifatida shakllantirgan

REFERENCE :

1. O'G'Li, O. A. K. (2024). O'ZBEK VA INGLIZ XALQ MAQOLLARI O'RTASIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARNING MAZMUNI VA ULARNING AMALDA QO'LLANILISHI. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 801-805.
2. Komiljon o'g, O. A. Y. (2024). GENERAL CHARACTERISTICS OF AMERICAN ROMANTICISM. TADQIQOTLAR. UZ, 32(2), 85-91.
3. Komiljon o'g, O. A. Y. (2024). METHODS OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF LISTENING SKILLS IN STUDENTS WHO DO NOT MAJOR IN A FOREIGN LANGUAGE. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(12), 554-558.

4. Egamberdiyeva, S. (2024). ALLA JANRI SPETSIFIKATSIYASI VA TASNIFLANISHI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(7), 117-126.
5. Mamajonovna, E. S. (2024). UMUMTURKIY TILLAR ALLALARIDA ALLITERATSIYA VA ASSONANS. TADQIQOTLAR, 32(2), 46-50
6. O'zbek tili grammatikasi - O. A. Ismoilov, T. A. Askarov
7. O'zbek tilining dialektologiyasi - M. M. Khoshimov
8. O'zbek tilining tarixi - A. A. Kadyrov
9. Turkiy tillar va ularning o'zaro aloqalari - N. N. Yuldashev
10. O'zbek adabiyoti va tili - Sh. R. Rizaev